

Een slepende ziekte: de Vlaamse kijk op de Congolezen

Ruddy Doom dissecteert in deze historische analyse de manier waarop Vlamingen op de Congolezen (neer)kijken.

The only lies for which we are truly punished, are those we tell ourselves - V.S. Naipaul

“Wat verwachtten jullie toen jullie de prop weghaalden waarmee jullie die zwarte monden hadden afgesloten? Dachten jullie dat je bewondering zou aflezen ... op hun gezichten?” Dit striemende verwijt schrijft Sartre reeds in 1949, geradicaliseerd als hij was door zijn contacten met Franz Fanon.

Inhoud:

Een slepende ziekte: de Vlaamse kijk op de Congolezen.....	1
1. De hoofdstroom en de bijrivieren.....	6
1.1. De Europese hoofdstroom.....	6
1.2. De Belgisch/Vlaamse zijtak.....	7
2. Koloniale agitprop	8
2.1. Institutionele propaganda	8
2.2. Focus op de jeugd	10
2.3. De tropische show-room.....	11
2.4. De koloniale film	12
3. Roman en tijdschrift	13
3.1. Romans	13
3.2. De stripverhalen	16
3.3. De missietijdschriften.....	18
3.4. Het einde van het gebroddel?.....	19
4. De golfslag van de publieke opinie	22
4.1. De bouwstenen.....	24
4.2. Context en tijdsgeest.....	25
5. Besluit	28

Ruim een decennium later, bij de onafhankelijkheidsfeesten in de Congolese hoofdstad Leopoldville (het latere Kinshasa) is veel van de woede over de 'kwetsende' toespraak van premier Lumumba geënt op dit gebrek aan dankbaarheid. Zelfs in 2012 kun je nog op veel begrip rekenen wanneer je de opmerking aanhaalt van de – overigens onbekende – Congolees, die zich vertwijfeld afvraagt hoe lang de onafhankelijkheid nog gaat duren.

Wanneer de Witte Pater Vanneste in 'Missie' van David van Reybrouck zijn visie weergeeft op de koloniale toestanden – een beetje een eerherstel zoals de auteur zegt – blijft het minstens eigenaardig dat een groot deel van het theaterpubliek erg ver meegaat in die 'levensechte' beschrijving.

Natuurlijk is veel van de sentimentele verbondenheid met Congo verdampt. De Charlesville zal nooit meer de trossen in het Churchilldok losgooien om naar Matadi te stomen. En er zitten geen Sovjets en Cubanen meer achter iedere bananenboom, zodat wij – met een beetje steun van de Amerikanen weliswaar – de vrije wereld moeten beschermen tegen het rode gevaar.

Helaas, zijn de revolutionairen volgens sommigen vervangen door (efficiëntere) zakenlui: Chinezen, Indiërs en Brazilianen en uit andere BRIC's. Maar, of we – nu onze economische belangen verschrompeld zijn – automatisch onbevangen tegen de koloniale periode aankijken is nog maar de vraag. Er is meer tussen aarde en hemel dan enkel bankrekeningen!

Er is natuurlijk een – slinkende en overwegend Franstalige – groep oud-kolonialen, die immer pal staat. In de inleiding van Vincent Viaene e.a. worden ze omschreven als een 'uitermate vitale bejaardenclub', die, net niet uitgerust met de chicotte, bereid is de eer van de colons te verdedigen (1).

Maar die vervormde kijk op de relatie Belgen-Congolezen is ook bij vele anderen een filter om de realiteit te ontleden. Bij sommige beleidsmensen is een veel geciteerd beeld dat België het sleutelgat blijft waardoor de wereld naar Congo kijkt. Daarbij gaan we ervan uit dat de rest van de wereld door de knieën gaat om met onze blik 'de' realiteit te aanschouwen. Men vergeet daarbij dat die voorkeur reeds lang door anderen uit de hengsels gelicht is.

Het gaat zelfs verder. Blijkbaar bezitten wij een monopolie op het werkelijkheidsgehalte van de kijk. Vanaf de eerste aanklachten van Morel, Casement, Twain ... tegen het Leopoldistisch regime hebben we ons in deze egelstelling verschanst: we bezitten een staat van genade, vergelijkbaar met de onbevleete ontvangenis, die ongelovigen nooit kunnen begrijpen. Het is de zinsbegoocheling van tonton die het alleenrecht op spreken opeist, zelfs tégen de Congolezen. En die, wanneer tegengesproken, zich wentelt in het Calimero-gejammer.

Voor de overgrote meerderheid der Belgen/Vlamingen nam en neemt Congo geen centrale plaats in binnen hun dagelijkse beslommingen. Verwonderlijk voor de periode tot 1960 is dit niet, gezien de overheden de informatie over Congo succesvol stuurden en beperkten. Maar waarom blijft dit zo: waarom overstijgt de actuele kijk zelden het niveau van amalgaam van deelkennis, vermeende kennis of zelfs regelrechte desinformatie, die schatplichtig blijft aan visies uit het verleden? Zo laten de periode

rond 1960 en de rebellies van Simba's en Mulelisten veel geestelijk zwerfvuil na.

Je moet maar eens als appetizer 'Congo 60 au fil des actualités Belgavox' van France Debray bekijken om de sfeer van de toenmalige berichtgeving op te snuiven en te beseffen dat veel van die indrukken blijven nagalmen. Die 'kennis' leidt een sluimerend bestaan en wordt meestal pas geactiveerd in gevallen van crisis. Crisis betekent in deze context wat wij als crisis ervaren. Ondervoeding, onderdrukking, het neerslaan van stakingen, de studentenprotesten tijdens het Mobutu-tijdperk ... behoorden als het ware tot de normaliteit en beroerden amper de geesten.

De machtsovername door Kabila, de oorlog en de burgeroorlog, de permanente geweldsgolven over Oost-Congo hebben eveneens tot gewenning geleid, maar ook tot een stilzwijgend aanvaarden dat bloedbaden en Congo, wreedheid en Congolezen nu eenmaal bij elkaar horen. Het lijkt de bevestiging van Ruarks boek, *Something of value* (1955): Kimani en Peter groeien weliswaar tesamen op, maar de Mau Mau-opstand werpt hen onweerstaanbaar terug op hun eigen cultuur. De imagined identity van de ander belet dat men de reële mens ziet: na meer dan vijftig jaar is er bitter weinig veranderd.

Je moet dit alles plaatsen in een breder mindframe dat een soortement coherentie verleent aan wat als vlottende stukjes info circuleert. Het is de ondertoon van minderwaardig/meerderwaardig, ontwikkeld/onderontwikkeld ... uiteindelijk van wij versus de anderen, in wat ik passief of primair racisme zou willen noemen.

Afhankelijk van concrete gebeurtenissen schuift het al dan niet op de voorgrond, maar volledig afwezig is het zelden; een beetje zoals een gevoelige tandzenuw die reageert op koude- of warmteprikkels. Wanneer er opiniemakers prominent op de voorgrond treden die in al die losse stukjes hun systematiek leggen en die als de stem van het volk verkopen, wordt wat een slapend bestaan kende opnieuw geactiveerd tot secundair racisme.

"'t Is goed in 't eigen hert te kijken": iedereen kent wellicht dit vers, maar laten we de slotzin veranderen tot "en zoo z'n ogen OPEN te doen". Hetgeen ik in vogelvlucht wil presenteren kan niet meer zijn dan het aanstippen van enkele aandachtspunten in het debat rond de dekolonisatie van de Belgische – Vlaamse – kijk op onze relatie met de Congolezen.

In een eerste deel zal ik nader in gaan op de periode tussen 1918 en 1960 omdat dit – met alle verschuivingen – het tijdperk van de koloniale beeldvorming stricto sensu uitmaakt. Via tal van officiële instituten zullen de zuilen van het bouwwerk – politiek, kapitaal en christendom, le trio infernal – hun visie als dominante ideologie opdringen. Vanuit de civiele sector zullen romanschrijvers en cineasten dit beeld complementeren.

Het is geen reconstructie van 'de' geschiedenis, mocht die al als zodanig bestaan. Waar het ons om gaat is het schetsen van de publieksgeschiedenis, de kijk zoals die door niet-historici werd gepercipieerd. Vandaar dat we niet of nauwelijks ingaan op universitaire opleidingen die zich toespitsen op Congo (Afrika): hun doelgroep is niet het grote publiek.

Om af te ronden gaan we kijken of het laatste kwart van de vorige eeuw een trendbreuk in de perceptie teweegbracht, en we eindigen met de vraagstelling in welke mate die ganse verbeeldingstraditie blijft doorwegen. Dit impliceert dat we eindigen met een politiek geladen vraag rond die fameuze 'grondstroom'.

1. De hoofdstroom en de bijrivieren

Zoals Albert Memmi terecht opmerkte gaan racisme en kolonialisme hand in hand. Racisme betekent dat men echte of fictieve verschillen op die manier uitvergroot dat men de heersende positie van de benoemer als een gegeven moét beschouwen, hetgeen in het Duits als *Naturnotwendig* omschreven wordt. Toch zijn het geen synoniemen, noch moet de differentiatie expliciet op biologische verschillen berusten.

1.1. De Europese hoofdstroom

In 1939 verscheen *Die Grosze Völkerkunde*, een driedelig werk onder de redactie van Hugo Bernatzik. Aangezien de nazificatie van de universiteiten sinds 1933 in werking trad, kun je verwachten dat dit werk een breuk betekende binnen de Europese traditie. We koesteren graag het idee dat racisme een tijdelijke en specifiek Duitse ontsporing was van de Europese rationaliteit.

Te midden van een oceaan van democratische weldenkendheid waren de As-mogendheden dan een soort van uitzondering en schandvlek. Petra Vervust heeft een vergelijkende studie gewijd aan Bernatzik. Ze komt tot de conclusie dat zowel de theoretische benadering als de praktische toepassing van wat men vaak als de 'Duitse' opvattingen omschrijft, niet wezenlijk afweken van wat in andere landen courant was.

Termen als *Eigenart der Schwarzen Rasse* of de noodlottige *Entartung* die sproot uit menghuwelijken vormden de grondtoon van wat bv. ook in Vlaanderen gangbaar was. Ten andere, later werk van Bernatzik werd, in Nederlandse vertaling, verspreid tot aan zijn dood halverwege de jaren vijftig (*Eerlijkheidshalve moeten we eraan toevoegen dat het lemma 'joden' ontbrak in de trilogie: het was immers geen 'volk'*) (2).

Dit kan minder verwondering wekken dan op een eerste gezicht: racisme, nationalisme, seksisme en klassenstrijd zijn allemaal overgedetermineerd door het kapitalisme. De mate waarin ze voorkomen en zich presenteren hangt samen met de globale economische conjunctuur en de heersende cultuur. Het gaat om complementariteit, inclusie en dominantie in diverse articulaties. Losse, verspreide ideeën in verband met essentialistische verschillen zweven in iedere samenleving.

De gepolitiseerde uitdrukking die op deze sokkel wordt opgetrokken kan men als ideologie omschrijven. Naargelang de omstandigheden en de politieke ondernemers van het moment kan die nationale vertaling verschillen en schuiven met het belang dat men aan de diverse componenten toekent.

Het verklaart tevens een fenomeen dat men anders moeilijk kan vatten: de persistentie van racisme na WO II. Een hilarisch gesprek tussen een Brits rekruteringsofficier en een Nigeriaan wordt door Wole Soyinka ongeveer als volgt weergegeven: "Weg met Hitler! Wat is er mis met Hitler? Hij wil de wereld overheersen! Wat is daar verkeerd aan? Hij is geen Brit!" Op 8 mei 1945, de dag dat nazi-Duitsland capituleerde demonstreerden in het Algerijnse Sétif een paar duizend mensen die de onafhankelijkheid eisten.

Het kwam tot een treffen met de ordestrejdkrachten en een golf van geweld sloeg vervolgens over de regio, met duizenden doden tot gevolg. De Franse autoriteiten zouden uiterst verbolgen geweest zijn mocht je hen van racisme beschuldigd hebben (velen koesterden het idee dat ze op zijn minst innerlijk vanaf 1940 in de *résistance*

actief waren) (3). Je zou kunnen vermoeden dat de processen van Neurenberg als finale eye-opener fungeerden.

Maar ook dit is een illusie: in België verschenen nog steeds officiële publicaties over de raciale suprematie van de Tutsi, opvattingen die door het tribunaal zeker zouden veroordeeld worden zijn. Het leek alsof racisme beperkt bleef tot antisemitisme en enkel ontoelaatbaar was in Europa. In de kolonie heette dit iets 'anders' te zijn: 'je moest er geweest zijn' om dit te snappen.

1.2. De Belgisch/Vlaamse zijtak

Onze koloniale attitudes en wat ermee samenhangt kennen evenwel ook een aantal particulariteiten. Voor Vlaanderen zijn dit er minstens drie, sommige identisch, ander afwijkend met het Belgisch syndroom. Punt één is dat onze koloniale periode kort en niet altijd intensief was. De overdracht naar België was amper achter de rug of WO I kwam eraan, gevolgd door de depressie en WO II.

Zowel in termen van kapitaals- als van menselijke investering waren de gebieden moeilijk behapbaar voor een klein land. In vergelijking met de grote koloniale buurlanden was die ene halve eeuw bijzonder kort. Bovendien waren de autoriteiten absolute tegenstanders van een bevolkingskolonisatie, zelfs als uitlaatklep in tijden van crisis (4). De schrik dat er een verpauperde blanke laag zou ontstaan zat er diep in (Angola was het referentiepunt).

Daarenboven wou men niet geconfronteerd worden met wat als eens aangeduid werd met de 'morele inzinking van vernegerde blanken' en de mulatten die er het resultaat van waren (mulat is een verbastering van het Spaanse mula: muilezel) . Omgekeerd, kolonials werden zelden door de thuisblijvers gezien als de bula matari's waarvoor ze zichzelf hielden. In tegendeel, er heerste in brede rangen eerder een soort wantrouwen, annex afgunst tegenover diegenen die daar rijkdom vergaarden (met uitzondering van de missionarissen en zusters).

Het koloniale project bleef vooral zaak van een beperkte elite: een paar grote concerns, het Hof en de Kerk en een deel van de politieke top. Het was een aangelegenheid van la grande muette, waarbij zelfs de parlementsleden amper betrokken waren. Iets in de zin van Britannia rules the waves of la grandeur de la France, te zeggen een wijd verspreid volks imperialisme was er amper.

Ten tweede beschouwden de Belgen ter plekke dit land amper als hun tweede vaderland. Het onderscheid met de Nederlanders in Nederlands-Indië was bijvoorbeeld frappant. Belgen die naar de Congo trokken overwogen zelden om er te blijven na hun actieve periode, maar wilden zich terugtrekken na gedane arbeid in het moederland. Het viel zelfs Naipaul op in zijn roman 'Een bocht in de rivier' hoe ze het verblijf als een interimperiode beschouwden.

Waar Maas en Schelde (en de IJzer) vloeiden: daar gingen de gedachten naar toe. Zelfs bij diegenen die de Belgische politieke wereld als onbekwaam en onwetend beschouwden en in zekere zin afstand namen van het establishment (dat speelde ten andere in Congo ook: veel 'Katangezen' zagen Léopoldville als la capitale du papier).

Een derde punt was dat de bestuurstaal het Frans was en dat de overplaatsing van de taalstrijd en fervent flamingantisme als not done werden gezien. De leuze was: "Flamand et Wallon est ton prénom, Belge est ton nom". Iedere tegenstelling tussen de kolonistoren onderling diende verdoezeld te worden tegenover de Congolezen. Nationale breuklijnen als daar zijn tussen arbeid en kapitaal, gelovigen en vrijzinnigen, politieke overtuiging en Vlaams versus Franstalig mochten niet spelen omdat ze het imago van eendracht aantastten (5).

Er bestonden weliswaar 'Vlaamse Vriendenkringen' en er was het tijdschrift 'Band'; veel verder dan het inrichten van zangavonden waarop 'Tineke van Heule' onder de palmbomen weerklonk of het organiseren van een folkloristische optocht met 'Tijl en Nele' in boezeroen en tuniek (niet het rebelse stel van Decoster) waagde men zich zelden. De eis voor Nederlandstalig onderwijs dateerde van de jaren vijftig, de eerste koloniale atheneum van 1955 (5).

Toch ontgingen de verschillen tussen taalgemeenschappen de Congolezen niet. Naast enkele Vlaamse krachttermen die de 'boys' zich eigen maakten, circuleerde ook het scheldwoord 'sale Flamand' in deze kringen. Ze zagen wel degelijk dat er iets was als een 'bwana godverdomme' en een 'bwana nondedju'. Dit niet willen zien was één van de vele uitingen van selectieve blindheid waartoe kolonisten zich veroordeelden.

2. Koloniale agitprop

Hoewel actieve betrokkenheid van de politieke wereld en de bevolking niet nagestreefd werd, werden er van hogerhand toch pogingen tot voorlichting opgezet. In de tussenoerlogse periode werden de instituten die hiervoor instonden probleemloos als 'propagandadiensten' omschreven, maar na WO II kreeg het woord een negatieve connotatie. Er werd een andere koperen plaat op de gevel gegeven, maar veel veranderde er verder niet.

Men mag ook niet vergeten dat er een krachtige censuurregeling heerste. Over de rebellie van de Bapende (1931) werd alleen in vage woorden (oproerkrakers ...) bericht, de mijnwerkersstaking in Elisabethville (1941) werd later evenmin vermeld, noch de muiterij van de 'Force Publique' in Luluaburg (1944): niets mocht de Pax Belgica verstoren.

2.1. Institutionele propaganda

In februari 1920 werd in Antwerpen de 'Koloniale Hogeschool van België' opgericht, die later zou worden omgevormd tot 'Universitair Instituut voor de Overzeese Gebieden' (1949). De overheden wilden de breuk met de geplogenheden van de praktijk onder de Vrijstaat in de praktijk omzetten via een nieuw bestuurlijk apparaat. Men wou dit zuiveren van avonturiers en desperados en vervangen door ambtenaren met een degelijke opleiding.

De periode van Kurz moet afgesloten worden (Kurz zou wel eens in werkelijkheid Klein kunnen geweest zijn, die voor de 'Société Anonyme Belge pour le Commerce du Haut-Congo' werkte). Uiteraard waren er geen twijfels dat onze kolonisering an sich een goede zaak was. Precies daarom moesten de zwarten het blanke gezag aanvaarden, en moesten anderzijds de kaders zich houden aan de erecode van 'dominer pour servir'.

De man die leiding gaf aan het project van het Instituut (van '26 tot '51!), Norbert Laude, verpersoonlijkte de continuïteit van deze gedachte. Laude was de vroegere directeur van de 'Dienst der Voordrachten en Inlichtingen van het Ministerie van Kolonieën', had als officier gediend in de staf van generaal Tombeur, de bevelhebber van de troepen in Belgisch-Congo tijdens de Grote Oorlog en was vader van een benedictijnermonnik.

Een man met een stamboom. Van meet af aan werd het programma niet alleen vorm gegeven door kennisoverdracht, maar evenzeer door morele verheffing: patriottisme, royalisme, scoutisme (Laude was het hoofd van de Katholieke Scouts). En, men leerde er omgaan met vuurwapens, wat meteen de deur dichtklapte voor vrouwelijke inschrijvingen. In de woorden van Laude zelf was er evenmin plaats voor 'les faibles, les enfants gâtés, les désillusionnés, les révoltés et autres inutiles et nuisances sociales'.

Het Instituut verzorgde zelf rondreizende tentoonstellingen die de middelbare scholen aandeden om te rekruteren. Het devies was ontbloot van alle twijfel: "Immer vooruit, dappere telgen - Moedig en vrij, hand in hand - God omsluit in zijn zegen der Belgen - Vorst en land!" Zoals Van Ostayen schreef: "Komt dat zien! Komt dat zien!" (Met het verlies der kolonies verdween de bestaansreden van het instituut. Het vast benoemd onderwijzend personeel werd vaak toegewezen aan andere onderwijsinstellingen. De naschokken van de koloniale school bleven dus nog geruime tijd nawerken.)

Wat ooit als hymne van Belgisch-Congo schalmde is nu zelfs geen onderdeel van het collectief erfgoed meer: viel het zaad dan toch op rotsige bodem? Het lied maakt tevens impliciet duidelijk wie verondersteld werd dapper en vrij te zijn. Daar laten publicaties, voordrachten en cursussen niet de minste twijfel over bestaan. In een uitgave van 1949 van het KUC zet het artikel over 'de zedelijke verantwoording der kolonisatie' nog eens haarfijn de kwintessens uiteen.

De gerechtvaardigde motieven steunen op de plicht om de natuurlijke rijkdommen van een gebied te exploiteren ten bate van de ganse 'menschengemeenschap'. Ten tweede moet er orde en vrede heersen, omdat bij gebreke daaraan geen vooruitgang mogelijk is. Indien de ingezetenen dit niet zelf kunnen realiseren, dan "rechtvaardigt de solidariteit van alle mensen ... in zekere zin een vreemde inmenging".

Uiteraard gebeurt dit alles in het belang van de Congolezen, een variatie op "on va les forcer d'être libre". In 1956 verschijnt een knoert van een boek – bijna 650 pagina's – van de hand van EJB Verleyen, hoogleraar aan het UIOC, onder de titel "Congo: een Belgisch Patrimonium".

In de slotparagrafen van de inleiding verliest de auteur zichzelf in pathetische bewoordingen omtrent de Congoreis van Boudewijn in 1955: "Met haar primitieve reacties, voelde de zwarte bevolking het aan dat een grote Beschermheer (met hoofdletter, RD) tot haar kwam ... Koning Boudewijn, stralend van jeugd, negeerde elke vorm van rassendiscriminatie en begroette de blanken en zwarten als zonen van één land ...". Onafgezien van de vaststelling dat de dochters niet in de feestvreugde deelden, blijft de vraag hoe lang de cognitieve dissonantie nog kon duren?

In ieder geval deed de Congoreis van Bwana Kitoko – overigens was het Mwana Kitoko (6) – een golf van georkestreerd enthousiasme over het vaderland slaan. Die opstoot

werd vakkundig geregisseerd: de geschreven pers – embedded lang voor de term courant was – fungeerde als vuuzela voor vorst, God en industrie. In ieder geval was ze geen pleitbezorger van wat onafwendbaar leek: onafhankelijkheid.

Ferdinand Desmet (Vooruit) zag dat zo iets alleen maar kon leiden tot stammenoorlogen en zijn collega op de krant, Roger Derkinder (de latere gouverneur van Oost-Vlaanderen) zag in Congo "een oase van rust en evenwicht in een koloniale wereld in gisting en beroering". Ook voor Het Laatste Nieuws was er in onze kolonie geen plaats voor 'rassenonderscheid' dat op andere plaatsen terecht in opstanden resulteerde.

Alleen Louis De Lentdecker van De Standaard ziet de toekomst somber in en hij begrijpt de kolonialen die "... boos zijn – en terecht – omdat de minister en zijn medewerkers hun de baas willen spelen". Geneuzel, zoals dit van Jef Van Bilsen over onafhankelijkheid (1956) – nota bene binnen dertig jaar! – was enkel koren op de molen van onruststokers en net nu "de grote zwarte familie ... als de jeugd (is) in haar moeilijke jaren". De Vlaamse pers was voor één keer, zelfs zonder veel druk haast unisono Belgicistisch.

Alleen de Rode Vaan zong de nationale hymne niet mee, al stonden de artikels over Congo al even bol van stereotypes en platitudes, maar dan in spiegelbeeld. Natuurlijk konden ze niet aanschuiven in het Congogezelschap van Boudewijn: men was de 'Vive la République'-uitroep immers nog niet vergeten.

Merkwaardig is dat de Rode Vaan het weliswaar had over de terechte verzueringen van de massa's en brede groepen van de bevolking, maar niet hoog opliep met het politieke personeel. Patrice Lumumba – op dat ogenblik lid van de 'cercle libéral' – kon op geen enkele consideratie rekenen en zijn veroordeling wegens 'langvingerij' is voldoende om hem als volkomen onbetrouwbaar af te schilderen. Al goed dat de verworpenen der aarde ontwaakten, maar internationale solidariteit gebod hen de omkadering door gestaalde kaders uit de BKP te aanvaarden.

2.2. Focus op de jeugd

De schoolgaande jeugd moest er van overtuigd worden dat onze bodem groter was dan de afstand tussen de campings tussen Westduinkerke en Bastogne liet vermoeden. Want, er was ook nog "een strand als een wereld zo groot waar uw vlag staat geplant". Ik beperk mij tot één enkel boek lager onderwijs 'Belgisch-Kongo' van Francis Lambin (1948). Het wordt uitgegeven onder auspiciën van het 'ministerie van Koloniën' en het 'Koloniaal Fonds voor Economische en Sociale Propaganda'.

De lijst van medewerkers verschaft een eerste vingerwijzing: E. Bailleux, beheerder van OTRACO; J.P Harroy, de latere gouverneur van Rwanda; de onvermijdelijke Norbert Laude; M. Van den Abeele, directeur-generaal bij het ministerie van Koloniën ... Mochten er twijfels rijzen of er toch geen onverlate dissonanten zouden kunnen weerklanken, dan worden die weggeveegd middels het motto waaronder Van den Abeele zijn inleiding schrijft: "Er was eens een groot Koning van een klein land ..." (Boem. Paukeslag).

Van de 225 pagina's worden er elf gewijd aan de 'etnografie', evenveel als aan de fauna en flora. Veel ruimte voor nuance is er niet en dus wordt beknopt uiteengezet dat de Congolezen in stammen leven, dat er verschillende 'raseigenschappen' zijn, dat er in de

loop der tijden 'vreemde rasbestanddelen' binnengeslopen zijn, en tussendoor wordt gesteld dat door "de verstandelijke en zedelijke begaafdheid ... de Watutsi aangewezen zijn als heerser". Die Fahne hoch ...? Uiteraard ontbreken de tamtams, de ndoki, het slijpen der tanden en de tatoeages niet.

Je kan niet alle kritiek pareren door de eeuwige doodoener van de Zeitgeist van stal te halen, noch kun je door de verschoningstrategie – er was wellicht een ondertoon van racisme, maar de extremisten waren een minderheid – balsem op de wonde smeren. Je kan gewoon niet rond de ranzige ondertoon die onze blanke superioriteit als vaststaand in de kinderhoofdjes poogt te planten.

Dit is geen gemakkelijke kritiek achteraf: het volstaat erop te wijzen dat op het moment van publicatie de 'Universele Verklaring van de Rechten van de Mens' als onderdeel van het Internationaal Recht was aangenomen.

2.3. De tropische show-room

Ten slotte nog een woordje over het 'Tropisch Museum van Midden-Afrika' te Tervuren. Reeds in 1882 werd de 'Société d'Anthropologie de Bruxelles' opgericht (1882-1920) die België via een wetenschappelijke – of wat daarvoor doorging – benadering, maar vooral door het aanbieden van collecties wou confronteren met de Congolezen.

De nadruk bleef liggen op de fysieke antropologie, waarbij er vaak parallellen gevonden werden tussen zwarten en arbeiders, die beide inferieur waren aan de blanke burgerij. Het is tekenend dat in de boom der kennis de antropologie de geëigende discipline is voor de studie van de onderontwikkelde volkeren, terwijl de sociologie voorbehouden is voor de ontwikkelde. Ook hier heerst een soort apartheid die de blik a priori moet richten.

In 1897 was er de wereldtentoonstelling te Brussel waar tevens 'negerdorpen' werden gebouwd waarin zo'n 297 Congolezen verondersteld werden het dagelijks leven uit te beelden: een mengeling van reality-tv en exotische peepshow avant la lettre. Dat de bekommernis voor het welzijn van onze zwarte medelandgenoten niet volkomen afwezig was moge blijken uit de bordjes die verboden nootjes toe te werpen aan de 'Congolanders'. Leopold wou een meer permanent uitstalraam voor zijn kolonie.

De bouw van het museum werd gefinancierd door de 'Stichting van de Kroon', in feite het geld van de Congolezen, en was onderdeel van 'les grands travaux' die de hoofdstad meer allure moesten geven. Het werd voltooid in 1908, het jaar van de overdracht. Uiteraard bleef het tot voor kort eenduidig een voorbeeld van hoe Belgen de anderen presenteren, zonder dat die ook maar enige stem in het kapittel hebben. Macht verschaft de mogelijkheid om te benoemen, om hiërarchie te installeren en om zichzelf op een verhoog te zetten.

Hoe luidde het kamplied ook al weer: "...als de leeuw verheft zijn gebrul des nachts - Dan verschrikt hij de dieren er mee - Ja, we zijn de heersers der aarde - De koningen van de zee!" Maar misschien is dit alleen maar een reflex van iemand die door zelfhaat verteerd aan nestbevuiling doet? Het blijft een troostvolle gedachte, dat, toen wij – de Hoogleedse knapenschap – dit moesten zingen op de zaterdagse schoolkoer, er neuzelend aan toevoegden: "Pistolet!" Uit volle borst het volkslied brengen en

ondertussen een wind laten: het is van alle tijden.

2.4. De koloniale film

Kortfilms zijn van meet af aan populair, eerst als kermisvertoningen, later in heuse bioscoopzalen. Tijdens WO I ontdekt de Belgische regering het belang van de propagandafilm. In overheidsopdracht maakt Ernest Goudinne een twintigtal kortfilmpjes die het economisch belang van Congo moeten onderstrepen, maar uiteraard is de verspreiding aanvankelijk gering. Na 1918 moet de 'Dienst Documentatie en Vulgarisatie' die voorlichtingstaak systematiseren. In vergelijking met de buurlanden zijn we voor wat de bioscoopjournals aangaat rijkelijk laat.

Vanaf 1908 heb je in Frankrijk Pathé en in Nederland Polygoon die zich van de taak kwijten om, bij wijze van voorfilm actualiteiten o.m. uit de kolonies te verspreiden. In België duurt het tot na WO II vooraleer Belgavox deze rol gaat spelen. De eerste documentaire over Congo die niet aan het nieuws van de dag gebonden is, is er één van Ernest Genval, gemaakt in opdracht van de strijdkrachten. De tweede die hij draait, draagt zonder een spoor van ironie, de titel 'Le Congo s'éveille'.

Het zal tot de jaren dertig duren, tot de oprichting van vermeld 'Koloniaal Fonds voor Economische en Sociale Propaganda', vooraleer de koloniale cinema hoge vluchten scheert. Gérard Deboe is de ongekroonde koning van de cineasten die men als 'congolâtres' kan omschrijven, met meer dan vijftig films. Midden de jaren vijftig komt er een tweede piek met de wereldtentoonstelling en rond de film 'Bwana Kitoko' van André Cauvin, opgehangen aan de Congoreis van Boudewijn (en ter ondersteuning van SABENA dat lijnvluchten op Leopoldstad inlegt).

Het is een verzameling landschappen met machtige rivieren en oerwouden, veel olifanten en nijlpaarden, leeuwen en giraffen ... en inboorlingen. Die zien er veelal inderdaad uit als op de prentjes die je tussen wikkel en reep van chocolade Jacques aantrof. En – o wonder van openheid – hier en daar een blote (uiteraard zwarte) vrouwenborst, een unicum in de Vlaamse filmzalen (7). Edward Saïd zou zijn gading vinden in deze staalkaart van getropicaliseerde myopie waarin functionele verbeelding de wellness der zekerheden masseert.

De film 'Tokende' van 1958, geregisseerd door De Boe is de laatste in de reeks. Hij bezingt het beschavingswerk van de missies die door hun bekering en scholing mee vorm geven aan de gedeelde toekomst, waarin blank en zwart gezamenlijk '...vergnügt und froh ins bess're Land' treden. Het is het jaar dat Patrice Lumumba het 'Mouvement National Congolais' opricht.

Echte speelfilms van eigen bodem zijn er niet. Jefke Bruyninckx aka 'de Witte' in de Demer laten zwemmen is budgettair nog wel haalbaar, maar een crew naar Afrika vliegen niet. Vlaanderen moet het stellen met de vele buitenlandse Tarzanfilms. De eerste dateert van 1918, maar het grote succes komt er wanneer Johnny Weismüller zich in het lendendoekje hijst (volgens de schrijver van de boeken, Burroughs, verworden tot een boerenpummel).

De Waziri zijn de sympatico's omdat ze Tarzan bijstaan in zijn strijd tegen de Arabische slavenhandelaars, maar de rest van de bevolking is al veel minder betrouwbaar.

Vandaar dat Tarzan veiligheidshalve eerder met zijn chimpansees aan lianen zwiert, ver boven de werkelijkheid. De Tarzanfilms hebben nooit gepretendeerd enige opvoedende waarde te willen verspreiden, het belet niet dat ze bij velen wel degelijk, zelfs in de talrijke parochiezalen, een beeld van 'the dark continent' op het netvlies hebben gebrand.

3. Roman en tijdschrift

Binnen de koloniale context was de relatie tussen staat en civiele samenleving, tussen overheid en private sector anders dan in België. Het typische van kolonialisme is net dat het een historische fase in de ontwikkeling van het wereldsysteem is, waarbij de scheiding arbeid-kapitaal bezwaard wordt door de colourbar. Er kan dus geen sprake zijn van algehele burgerrechtelijke vrijheden, en sociale spanningen zijn in vele gevallen tevens raciale tegenstellingen.

Stakingen bv. verwerven op die manier een politieke dimensie. Door dit alles ligt de relatie tussen overheidsideologische sturing en de benadering van kunstenaars van die koloniale realiteit evenzeer anders. Niet dat er onmogelijk conflicten kunnen optreden: de figuur van Dekkers/Multatuli, de ambtenaar/schrijver toont dit aan. In Frankrijk publiceerde Andre Gide in 1927 zijn 'Voyage au Congo', waarin hij van leer trok tegen de uitbuiting en het systeem van verplichte teelten (8).

Maar in Vlaanderen staan er geen revolterende auteurs op, hetgeen weinig verwondering verwekt, gezien ze amper de wantoestanden in eigen land aanklagen.

3.1. Romans

Ten tweede leveren de romans zelden aanleiding tot literaire hoogtepunten. Ik vrees dat namen als Alfons Vermeulen en Sylvia Dejonghe, of van een Emiel Van der Straeten (door F.P. Callebaut van het KUC omschreven als "één der rijkste dichters genieën") niet spontaan een belletje doen rinkelen. Figuren als een Louis Couperus of Hella Haasse, om het tot het Nederlandstalig gebied te beperken, zul je niet vinden.

De meeste schrijvers overstijgen het niveau van exotisch escapisme niet, waarbij olifanten en okapi's, stroomversnellingen en woudreuzen belangrijker zijn dan de Congolezen zelf die meestal enkel deel uitmaken van het decor. Het is voor de lezers een beetje een safari naar een wildpark, maar dan in de verbeelding. Daarbij worden de Afrikanen herleid tot het stereotype dat wij ervan hebben gemaakt: tovenaars, luipaardmannen, simpele dorpelingen ... balancerend tussen wild en naïef. In de gunstigste omstandigheden passief wachtend tot ze door ons beschaafd zullen worden.

Het typevoorbeeld van apologetische ijverzucht inzake koloniale verheffing vormt het werk van Frans Demers. Neem nu zijn inleiding uit 'In de wildernis' (1942), waarin hij voorhoudt: "Aan het uiterlijk van een neger is niet te zien of hij al dan niet in staat is zijn evennaaste op te peuzelen". Gezien het tijdstip was het wellicht relevanter geweest om die vraag te stellen omtrent de Duitsers.

E.P. Verreet is dan weer exemplarisch voor diegenen die de missionering de hemel in prijzen. Aan het slot van 'Het zwarte leven van Mabumba' (1935) beleeft de hoofdmans Kumba een "... zonnige oude dag. Zijn dorpen is een model van kristenheid en is het eenige in gansch Opper-Kongo die een steenen kapel bezit met pannen bedekt". Nog wat

bronsgroen eikenhout en een zingend nachtegaaltje en de dageraad der civilisatie gloort.

Zoals gezegd, de regelrechte spookrijders in verband met het koloniale project waren in Vlaanderen dun gezaaid. In deze neemt Cyriel Buysse een prominente plaats in. Reeds in 'De zwarte kost' van 1898 ontmaskert Buysse de mythe van de 'white men's burden'. Het hoofdpersonage Massyn vertrekt enkel naar Congo uit frustratie en om er fortuin te maken. Er is de hilarische scene waarin hij naar Akspoele terugkeert, vergezeld door twee 'zwarte prinsen', die uiteraard door de dorpingen uitgelachen worden.

Die worden door Massyn de oren gewassen, omdat ze zich zouden moeten schamen "... als beschaafde mensen". Maar van echte gelijkwaardigheid is er geen sprake: uiteindelijk zal de protagonist in de wildernis moreel ten onder gaan, niet in het minst door zijn relatie met zwarte vrouwen. 'Cherchez la femme': Alexandre Dumas onder de kokospalmen. Dezelfde teneur vind je in Poortmans 'Moeder, ik sterf' (1937), waarin de auteur weinig overeenind laat van de edele beschavingsdrang maar evenmin de éloge van de nobele wilde aanheft.

Het hoofdpersonage wordt heen en weer geslingerd tussen "den dooden post in de hitte naar het doode steenen Europa", een verscheurdheid waardoor hij finaal bezwijkt aan 'la grande plongée dans les traditions Africaines', zoals dit dan heet. Men verlaat niet ongestraft de culturele eigenheid, zou je kunnen zeggen. Misschien moeten we even stilstaan bij Willem Elschot, die in 'Lijmen' (1924) komaf maakt met Leopold. Ch. A. Boorman is naast directeur van het Algemeen Tijdschrift tevens de eigenaar van het 'Museum van Inlandse en Uitheemse Voortbrengselen'.

Eén van de pronkstukken is een buste van de vorst in 'Cararisch marmer', met onder de neus een stukje natuurrubber. Let wel, dat het beroemde tijdschrift er één is over 'Financiën, Handel en Nijverheid', en dat het dus duidelijk is dat de Ridder vindt dat de ganse verklaring rond de edele motieven van kolonisatie niets meer zijn dan een reclame stunt, met Leopold als een superlijmer.

Je zou kunnen verwachten dat rond de jaren zestig de teneur grondig verandert, indien het klopt dat schrijvers de vinger aan de pols van de samenleving hebben. (1959 geldt voor velen als een ijsbreker omdat, tijdens de expo, zwart en blank in Brussel elkaar min of meer als gelijke konden benaderen). Dat blijkt maar zeer ten dele op te gaan. Neem nu Jacques Bergeijcks 'Het onzekere hart' waarin een poging opgezet wordt om de zwarten vanuit hun eigen cultuur betekenis te geven (1959).

Hij ontvangt voor dit werk de prijs van de 'Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen', hetgeen – helaas – doet vermoeden dat hij niet écht de begane paden verlaat. Zo is het opvallend dat er geen plaats wordt ingeruimd voor de politieke aspiraties van de Congolezen, maar dat ze haast eenduidig vanuit hun verleden verklaard worden. Vaak wordt verwezen naar Walschaps 'Oproer in Kongo' (1953) als een ijsbreker, vooral omdat het werk door de koloniale kringen uitgespuwd werd.

Het is effectief een aanklacht tegen uitbuiting en kerstening, van wat hij in een brief (22 april 1957) omschrijft als een "arm kinderlijk volk". En in het boek wordt wel een erg lang en twijfelachtig toekomstperspectief geschetst: "Misschien kunnen de zwarten in twee, drie eeuwen zo ontwikkeld worden als de blanken, maar dan zullen ze nog altijd

tekortschieten in werkkraft". Hoe dan ook blijft de blanke beschaving het ijkpunt. Indien er iemand de bakens verzet, dan Piet van Aken met 'De nikkers' uit 1959, het verhaal rond een staking tijdens WO II.

Van Aken veroordeelt hierin niet een verkeerde koloniale aanpak, noch bepaalde aspecten ervan, maar duidt het systeem als zodanig als uitdrukking van machtswellust en uitbuiting. De mijnwerkers zijn daarenboven geen objecten van de kolonisering, noch producten van hun voorvaderlijke cultuur, maar subjecten van de hedendaagse geschiedenis. Aldus worden ze ook niet opgehemeld als bevrijders, maar zijn ze net zo menselijk als de blanken, d.w.z. opgezaald met dezelfde driften en gebreken (9).

Ook Louis De Lentdecker erkent in zijn reisverhaal 'Wapi Kongo? Blanken en zwarten in de Wilde Kongo' dat het koloniale systeem fundamenteel fout zit. Maar terzelfdertijd blokkeert hij iedere oplossing want zijn aanvaarding van de Afrikaanse cultuur – in feite zijn visie erop – verbant de Congolezen in hun authenticiteit. Zwarten die culturele vaardigheden van Europa overnemen blijven "mensgeworden papegaaien"; zoals de colons zeiden: "ils singent les blancs".

En de évolués zijn "al de negers die geen handenarbeid meer willen, kunnen of moeten doen". Het kan weinig verwondering wekken van een auteur, die als journalist in België al niet meteen op de barricades der emancipatie stond. Verder dan wat paternalisme, dat ter bescherming van de volksaard, de ander opsluit in zijn Bantoestan kon hij niet komen: de geest van Lévy-Bruhl's 'La mentalité primitive' blijft doorzinderen.

De cyclus 'Gangreen' en vooral 'Black Venus' (1967) sloeg in als een bom. Deze fictieve autobiografie lag helemaal niet in de lijn van de klassieke koloniale literatuur. Het vitalistische karakter van het werk, gemarineerd in expliciete seks en geweld strookten geenszins met de beschavingsmissie die men pretendeerde uit te dragen. Het verontruste het establishment, meer zelfs, 'Black Venus' werd een tijd uit de rekken gehaald (niet tot onvrede van de auteur).

Omdat de minister van Zedenverwilderingsbestrijding, Alfons Vranckx, de waardigheid van de mens wou bewaard zien: niet zozeer het racisme dan wel de pornografische passages stoten hem tegen de socialistische borst. Louter literair was het in Vlaanderen vernieuwend, zowel qua thematiek als naar de gebruikte stijl. Maar terzelfdertijd bleef het racistisch. Over de 'zwarte wijfjes' en de 'wilde beestjes' raakte Vlaanderen niet uitgebabbeld, net toen Ne(u)ckermann de eerste exotische vakanties voor de modale burger introduceerde.

Natuurlijk moet je opletten met romans in de ik-vorm en 'Madame Bovary, c'est moi' dekt vele ladingen. Maar aangezien de auteur, de herbevestiging als koloniale macho zelf ten tonele voerde in een tv-uitzending (2010), o.m. door er zich op te beroemen dat hij 'de man met de zweep genoemd' werd, bestaan er weinig twijfels dat de opvattingen van het romanpersonage en de schrijver samenvallen.

Er zijn gelukkig ook een aantal contrapunten. Aster Berkhof moge dan geen literaire reus zijn, hij heeft een ruime lezerskring en het hart op de juiste plaats. Dat laatste is een voor- en een nadeel, omdat zijn benadering al eens het gevoel voor nuance mist en eenduidigheid troef is. Maar 'Het huis van Mama Pondo' (1972) en 'Mambo' (1987) verdienen zeker hun plaats als volksromans (een omschrijving die geen negatieve

ondertoon heeft) die tegen de stroom oproeiden.

Voor de aanklacht tegen de apartheid, toen in Vlaanderen de protea's weelderig bloeiden, was een duidelijk signaal. Eén boek verdient een speciale plaats: 'Abo, een vrouw in Kongo' van Ludo Martens (1992). De auteur die men in zijn politieke werken zelden kon betrappen op zin voor nuance en wellicht humanisme als een kleinburgerlijke deviatie zou afgedaan hebben, blijkt dan toch ook uit een ander vaatje te kunnen tappen.

Uiteraard staat de politieke strijd centraal, maar Martens slaagt erin om van Pierre Mulele en Abo mensen van vlees en bloed te maken, die niet tot onpersoonlijke elementen in de klassenstrijd verworden. Hij laat Abo in haar waardigheid van vrouw en Afrikaanse, ze is een rationeel en handelend wezen die mee vorm wil geven aan het geheel. "Dit boek zal wel één van de mooiste huldes blijven aan het Kongolese volk ..." schreef Johan Anthierens ooit, iemand die nu niet direct het partijpolitieke programma van Martens onderschreef.

3.2. De stripverhalen

Stripverhalen zijn bij uitstek bedoeld om een breed publiek te trekken en – zeker vroeger – om lezers aan een krant te binden. Je moet die dus niet beschuldigen weinig diepgravend te zijn omdat het vluchtige net eigen is aan de volkse strip (strips met kunstzinnige aspiraties laat ik hier buiten beschouwing). Het genre wordt per definitie gekenmerkt door vertekening en karikatuurale afbeelding.

Het zou ergo niet logisch zijn de tekenaars/scenarioschrijvers aan te wrijven dat ze bepaalde zaken uitvergroten. (Alhoewel, voor 'De Blauwe Lotus', deed Hergé een beroep op de student Tchang Tchong-Jen om bv. de Chinese karakters keurig weer te geven). Moet je enerzijds geen spijkers op laag water zoeken, dan is het stripgenre evenmin een vrijgeleide omdat het zichzelf een onschuld aanmeet.

Er zijn voorbeelden te over van strips en tekenfilms die een puur propagandistisch karakter hebben. Julius Streicher, de uitgever van 'Der Stürmer', produceerde in '36 'Der Gifpilz' (nota bene daarna ook in het Engels in London gedrukt), er was de tekenfilm 'Der Störfried' (1940) een lofzang op de beschavingsrol van de Wehrmacht, en in Nederland gingen van de antisemitische 'Van de vos Reynaerde' (1941) meer dan 10.000 exemplaren over de toonbank (10).

Van Georges Rémi (Hergé) is geweten dat hij sympathie koesterde voor, of zelfs meewerkte aan de nieuwe orde. Dat het in 1931 verschenen 'Tintin au Congo' bol stond van kolonialistische en racistische opvattingen kan amper als een verassing beschouwd worden. "Je vais vous parler de votre pays, la Belgique" orakelt de gelegenheidsschoolmeester Kuifje. Voor de rest zijn de 'zwartjes' onder te brengen in twee categorieën: deze zoals zijn hulpje Coco, die onderdanig, en de rest, die achterbaks zijn.

Eén ding hebben ze gemeen: snugger zijn ze niet, getuige het kinderachtig gebrabbel dat ze produceren. Tot in de 21ste eeuw, o.m. via de zaak die Bienvenu Mbutu Mondondo aanspande tegen de strip, en waarbij hij minstens eiste dat deze voor racisme zou worden terechtgewezen, bleef dit avontuur Kuifje achtervolgen. In Engeland diende de

strip aangepast te worden ... wegens wreedheden tegen een neushoorn wat de kinderen zou kunnen schokken. Bij ons oordeelde het Hof van Beroep te Brussel dat er niets aan de hand was, en dat het een soort "openhartige en joviale humor" betrof. Blanke rechter een beetje op kop gevallen?

Willy Vandersteen, die als Kaproen antisemitische prenten tekende, had een zekere voorgestemdheid om later Suske en Wiske in troebel water te doen belanden. Kannibalisme en boosaardige tovenaars alsmede grammaticale verkleutering zijn nooit veraf: "Gij veel geluk hebben. Wij soep van u maken". Met de jaren wordt de strip omzichtiger, maar de sfeer van bevoogding blijft over de figuren zweven; Suske en Wiske brengen vrede en voorspoed en lossen problemen op waarvoor de lokale bevolking de inventiviteit noch de puf bezit: een beetje AZG, maar dan verstript.

In de 'Gramme huurling' bv. waarvan begin jaren negentig ook een tekenfilmversie verscheen, speelt het verhaal zich af bij een groep die "men de onafhankelijkheid verleende omdat er toch niets anders mee aan te vangen viel". Lambik – als een soort Jean Schramme maar dan in de versie van de goede moordenaar – verlost de stam van het kwade. De Blippies in Fricasië zijn "niet al te slim en vechten de ganse dag. Daarenboven zijn ze verschrikkelijk lui".

Geen wonder dat deze 'natuurstam' alleen door onze vrienden het pad naar vrede en vooruitgang kan vinden. In 2012 lanceerde uitgeverij Lianing met succes 'Susu & Weiwei'. Of men tevens vroege albums als 'De witte uil', waarin onze helden het bevrijdingsfront van prinses Tsji Tsji een handje toesteken, op de markt zal brengen, is maar de vraag.

Misschien oordeelt men toch dat het tsjip-tjip-Chinees van Arthur – de vliegende aap – of het Ching-Chang-mandarijns lichtelijk enerverend zouden kunnen overkomen. (Na deze geslaagde actie keert Arthur terug naar 'Dongo', waar hij zijn dochter vervoegt die, je raadt het nooit, luistert naar de naam 'Banana').

Marc Sleen ontsnapt evenmin aan de clichés, vooral in zijn beginperiode. Petoetje wordt in de loop der jaren gedetropicaliseerd: hij slaagt met succes voor de inburgeringcursussen en ontwikkelt zich tot een sterdanser van de 'Doe de petoe' (het aangeboren gevoel voor ritme, weet je wel). Door skin-lightening en het aanmeten van een bizarre haartooi wordt de bewoner van Papoea een zonnebankvlaming die het strooien rokje inruilt voor hippe tienerkledij. Maar Neels, die nochtans een groot Afrikareiziger is, ontloopt de valkuilen van de populaire vooroordelen niet steeds, bv. in 'Zongo in de Kongo' (1971).

Nero, zelfs na de overstap naar De Standaard, blijft veel meer dan Lambik, een Vlaamse plantrekker die niet grossiert in grote principes, en daardoor minder tegenwind krijgt met zijn uitspraken. In geval van kritische uitspraken zou hij hoogst waarschijnlijk reageren met "als het hier nog lang duurt, dan zal het hier rap gedaan zijn". In het 'Bobobeeldje' (de eerste strip na de overgang), wordt zelfs geflirt met 'politiek correcte' situaties, als daar zijn de vaststelling dat er in Vlaanderen racisme heerst. Jef Nys' voornaamste stripfiguur Jommeke, houdt zich eerder zelden op in vreemde streken.

Her en der wordt het onze jonge held toch te machtig en ontsnappen hem bedenkingen als "Een negerkind!?! ... Ik zou liever een beest willen" of "Vreemdelingen! We moeten er

vanaf geraken. Maar hoe?" Wie zijn carrière begon bij 't Pallieterke' en affiches maakte voor Werenfried van Straaten, mag al eens 'Vrij en Vrank' zeggen waar het op staat, het devies van het 'satirisch' weekblad achterna.

Jef Nys, die zijn tekenaarloopbaan een grote vaart gaf via Kerkelijk Leven publiceerde ook een aantal albums als 'De grote zwartrok', 'De reus van Bengalen' of 'De grote voortrekker'. Het gaat over Vlaamse missionarissen die de heidenen met de bevrijdende boodschap verblijdden, of, ruimer gesteld, met de beschaving in contact brachten. Dat de bekeerlingen de hemel gewonnen, maar hun land kwijt gespeeld hadden, bleef uiteraard onvermeld.

3.3. De missietijdschriften

De missies vervulden als voorlichters/propagandisten een belangrijke rol. Enerzijds waren ze onderdeel van het systeem (Scheut was deels een loot van het hof), anderzijds hadden ze hun eigen belangen te verdedigen en traden soms op als de beschermheer van hun gelovigen. Intensieve missie-animatie, het zoeken naar weldoeners en de hosanna-in-excelsis-bewerking van de lagere schooljeugd liepen naadloos in elkaar over.

Veel meer dan de officiële instanties richtten ze zich tot de 'gewone man' en de dank-uknikkende-negertjes op de toog van de bakker en beenhouwer waren er de iconografische uitdrukking van. Het is weinig waarschijnlijk dat de congregaties Gramsci als leidraad gebruikten, maar, in de praktijk van bezetting van het ideologisch veld slaagden ze meesterlijk. Enerzijds waren er hun talrijke publicaties met tijdschriften als Africa Christo (H. Geest), Nieuw Afrika (Witte Paters), Ontwakend Afrika (Assumptionisten), Bode van Sint-Jozef (Jozefieten), Bode (missie van Scheut) ... die allemaal hun eigen accenten legden.

De lokale missiekringen voerden meestal acties rond een plaatselijke missionaris of zuster, ongeacht de congregatie. Er waren de missie-naaikringen en de fancy-fairs en de legendarische inzameling van zilverpapier, waarvan niemand bevroedde hoe dit ooit ten goede kwam aan 'de negertjes van onze Kongo'. Maar ze maakten ook dankbaar gebruik van de zuil: de verenigingswereld, de scholen, de parochiekringen ... allemaal werden ze ingeschakeld om tentoonstellingen en missie-weekends op te zetten.

De boodschap voor het thuisfront getuigde meestal van een bevlogen narratief simplisme, waarbij de weldaden van de kerstening centraal stonden. Er was niet zelden een triomfalistische ondertoon, omdat de Kerk, die in Vlaanderen haar regulerende rol zag afkalven, dit kon compenseren door de centrale rol die ze in Congo kon waarmaken (in beperkte kring werd de 'instorting van de godsdienst in de herten' al eens betwijfeld). Het mocht grotendeels gestoeld zijn op emo-politiek, door de persoonlijke banden met diegenen die aan veldwerk deden, verkreeg kolonialisme een gezicht.

Hetgeen natuurlijk niet belet dat het beeld van de belangeloze blanke die ziel en lichaam van Satan en slaapziekte redt, versterkt werd. Veel meer dan de koloniale autoriteiten gaven de congregaties tevens tijdschriften uit in de lokale talen en maakten ze ontspanningsfilms voor de Congolezen. De reeks 'Matamata en Pilipili' van pater Van Haelst is in deze legendarisch.

Opvallend is de rol die de missiezusters speelden. Tot midden het interbellum worden lekenvrouwen geweerd, omdat men beducht is voor een 'kolonie van krulspelden' (een gevleugelde uitdrukking van Andre Londres). Wanneer die ban afgezwakt wordt, blijven vrouwen verheven iconen die ver van de mannelijke professionele wereld gehouden worden. De zusters, ingezet in ziekenzorg en onderwijs, vormen de uitzondering.

Niet onbelangrijk is dat ze hier een status verwerven waarvan ze in Vlaanderen verstoken zouden blijven. De meerderheid bezat immers niet de vereiste diploma's als verpleegkundige of lerares. Ze laten hun stem duidelijk horen via de missieblaadjes (Oblaten, Kindsheid Jesu, H. Harten ...). Ze zijn haast een levende contradictie: het zijn actieve vrouwen, die Vlaanderen achter zich laten, maar terzelfdertijd vastzitten in de beklemmende Roomse moraal.

Dit uit zich vooral in de traumatiserende kijk op de seksualiteit en de zorg voor kinderen van gemengde afkomst – kinderen van de zonde –, een opdracht die ze feitelijk in de schoenen werd geschoven (vanaf 1939 poogt de gewestdiensten "den kleinen mulat naar een missie te zenden waar ze gepast onderwijs en een gepaste opvoeding zouden krijgen"). Stoorzenders in verband met racisme en seksisme waren de opvoedingsmodellen – om het eufemistisch te stellen – geenszins.

Vanuit de missies werd ook belangrijk werk verricht in de sector van de menswetenschappen. Hun bijdrage voor de linguïstiek is bijzonder groot geweest: zo gaf pater Gustaaf Hulstaert decennia voor de universiteiten een blad 'Aequatoria' uit dat zich bezighield met linguïstisch-anthropologisch onderzoek in de buurt van Mbandaka. We kunnen hier niet voorbij gaan aan het werk van pater Placide Tempels over de Bantoe-filosofie.

Het is tekenend omdat het enerzijds een stap vooruit betekent, daar erkend wordt dat de zwarten een filosofie hebben, hetgeen bij de kolonials op hoongelach onthaald werd. Maar de inhoud ervan is niet het resultaat van een tegensprekelijke dialoog: het is een blanke kristen die schrijft voor blanken en de eindconclusie kan bezwaarlijk verassend genoemd worden: "La philosophie Bantoue sera chrétienne ou ne sera pas".

Deze ethnofilosofische benadering wordt later genadeloos neergesabeld door Paulin Houtondji, die het heeft over de "mythe van de primitieve unanimiteit" en Eboussi Boulanga, die zegt dat de enige eenheid er één was van 'gemeenschappelijke onderdrukking'. Tempels, ongetwijfeld bezield met goede bedoelingen, ontsnapte niet aan de stolp van het koloniale systeem.

3.4. Het einde van het gebroddel?

In 1955 ontstond, onder impuls van Jef Van Bilsen, het 'Studiecentrum voor Afrikaanse Vraagstukken', later bekend als de 'Groep Marzorati', die een frisse wind liet waaien in het studiegebied, al was het maar omdat er voor het eerst werd samengewerkt met Afrikanen. Het is geen toeval dat de notie van een politieke ontvoogding van Congo uit deze denktank is gesproten.

Vanaf de jaren zestig, aanvankelijk wat in de marge, ontstond een nieuwe mondige generatie academici die het wetenschappelijk blikveld verder wilde verruimen en een politieke injectie kreeg vanuit het tiermondisme dat uit '68 ontsproot. De generatie B.

Verhaeghen, J. Stengers, J. Gérard-Libois, J. Van Lierde, J.C. Willame en later G. Van Themse, L. Dewitte, J. Marchal ... braken uit het belgicistische carcan van vaderlandse geschiedenis. Op een eerste gezicht lijkt het misschien eigenaardig dat de zogenaamde Afrikanisten veel langer weerstand boden aan de nieuwe visies.

Historici hebben een methodologie die niet aan een regio gebonden is, terwijl de Afrikanisten de neiging hebben zich terug te plooiën op hun traditioneel omljnd onderwerp met geëigende benaderingswijzen die makkelijk tot bijziendheid leiden. Grosso modo kon je daarenboven stellen dat de Afrikanistiek in Vlaanderen niet tot de top van de onderzoekswereld behoorde, maar eerder rustig ronddobberde op de zelfbeleden eigendunk.

Een nieuwe lichtung heeft definitief afscheid genomen om 'onze' Congo vanaf de barza te ontleden. Alhoewel: bij Daniel Van Reybroeck zijn nog wat koortsoptoten te bespeuren vanwege antecedenten in Katanga en Peter Verlinden vertoeft nog geregeld in bar Tropical, waar de jukebox heimwee heeft naar de klank van de tamtam. Met uitzondering van de laatste twee publiceerden ze vooral voor een publiek van specialisten en – zeker indien dit in het Frans gebeurde – was hun directe weerslag als opiniemakers in Vlaanderen niet groot.

Die publieke opinie heeft nog veel minder voeling met wat wellicht het meest positieve aspect van de ganse evolutie is: het weerwoord van de Congolezen. Meer: hun geschriften zijn al lang geen repliek meer waarbij ze de hakken in het zand zetten tegen Eurocentrische opvattingen. Wat in België geproduceerd wordt interesseert hen steeds minder omdat ze een autonome plaats hebben verworven binnen de geschiedschrijving (hetgeen op zich geen garantie is voor gedegen wetenschappelijk werk).

Ik denk hierbij aan Congolese of zwarte vorsers als Isidore Ndaywel à Nziem, Jean Omasombo, Zana Etambala of Bambi Ceuppens. De dekolonisering van de wetenschappen zal echter pas in volle expansie zijn wanneer in Congo zelf de opleiding aan onderzoekscentra terug op peil komt.

Er is, mede op de golfslagen van '68 een belangrijke binnenlandse speler inzake opiniering bijgekomen in Vlaanderen: de ngo-sector. We gaan voorbij aan hun ontwikkelingsactiviteiten, maar het is evident dat ze – in wisselende mate – het belang onderschrijven van informatieverstrekker. Zij hebben zichzelf tot doel gesteld om op een correcte wijze de lezer te berichten over het reilen en zeilen in het globale zuiden, en over de verhoudingen tussen centrum en periferie.

Vaak laten ze mensen uit de betrokken landen zelf aan het woord, en in een overtrokken moment zien ze zichzelf al eens als (s)preekbuis van het Zuiden. Daardoor komen ze in botsing met de politieke cenakels, waarmee ze een complexe relatie hebben omwille van de geldelijke steun die ze ervan ontvangen. Ze liggen regelmatig in aanvaring met de bedrijfswereld, zoals onlangs omwille van de cartoon van George Forrest. Ze klagen de besluiteloosheid aan van internationale instellingen, of de manier waarop de financiële instellingen al te eenzijdig de kant van het kapitaal kiezen.

Het NCOS/CNCD werd opgericht in 1966, met als eerste voorzitter Paul-Henri Spaak, nu niet meteen een speerpunt in de anti-kolonialistische strijd. Gaandeweg radicaliseerden de opvattingen en de doelstellingen die men zich stelde, en in 2007 wordt de naam

gewijzigd tot 'Koepel van Noord-Zuidbeweging 11.11.11'. Samen met IPIS wordt het weekblad MO* uitgegeven, dat zichzelf als Noord-Zuid-portaal bestempelt. Dan is er natuurlijk het fenomeen van de nieuwe media, de blogs, websites e.d.

Dit wordt soms aangeduid onder de term 'burgerjournalistiek', maar wanneer het enkel gaat om bijdragen die geleverd worden door niet-vakmensen, dan dreigt verwarring te ontstaan. Het gaat niet om dorpsroddels of persoonlijke oprispingen van burgers, maar om gefundeerde meningen die zich buiten het geijkte circuit aanbieden, en vaak geschreven zijn door personen die wel degelijk een vorming hebben genoten, of journalistieke ervaring bezitten. Maar het zijn inhoudelijke dwarsliggers die gretig gebruik maken van de nieuwe sociale media.

De Wereld Morgen is zo'n Nederlandstalige nieuwswebsite, die los van de commerciële logica probeert aan berichtgeving te doen via die burgerjournalistiek. Uitpers is een webzine voor Internationale politiek, je hebt ook nog Apache. Daar bovenop blijven er talrijke geschreven bronnen, als daar zijn landenpublicaties, thematische tijdschriften als Vrede ... die zich allemaal à contrecourant aandienen.

Het gevaar is natuurlijk niet onbestaande dat, naarmate ze zich inhoudelijk verdiepen, een deel van de achterban moet afhaken (leg de situatie in Oost-Congo maar eens bevattelijk uit!). Nieuw is dat de Congolese verenigingen in Vlaanderen ook de toegang tot de nieuwe media ontdekt hebben om hun versie aan te bieden. Wie zich dus heden ten dage nog beklagt dat er onvoldoende aanbod is, maakt er zich met een Jantje-van-Leiden vanaf. Dat men maar gedeeltelijk een luisterend oor vindt, ligt niet aan een soort radiostilte, maar aan het feit dat de luisteraar niet op deze zenders wil afstellen.

De sector van de roman/film zit in diezelfde schemerzone. Er zijn een aantal Vlaamse schrijvers die onbevangen naar Congo kijken, zoals Lieve Joris en Kristien Hemmerechts, maar Congolese auteurs zoals Alain Mabauckou, Vincent Lombume Kalimasi, Henri Lopès of Antoine Tshitungu komen hier helemaal niet aan de bak. Zou het kunnen dat Vlaanderen nog steeds geen oog heeft voor wat de 'andere' ziet, maar vooral hoe men zichzelf via die 'andere' definieert?

Hetzelfde geldt in de sector van film en reportage. In 2010 werden op de Vlaamse zenders talrijke uitzendingen gewijd aan de halve eeuw onafhankelijkheid. De reeks 'Bonjour Congo' van Rudi Vranckx ontsnapte niet aan de nostalgie van het adieu Congo. Dé vraag is waarom men geen beroep deed op Congolese cineasten zoals Arsène Kamongo, Guy Bomanyama Zandu, Monique Phoba, Frank Mweze of Petra Ndaliko Katondolo? Voor de overgrote meerderheid onder ons zijn dit volkomen onbekende namen, maar de meesten slagen er wel in hun werk op andere Europese zenders te krijgen.

Toch nog altijd een beetje 'eigen blik eerst'? Toch nog niet helemaal afgekickt? Zoals de vraag van Peter Verlinden in 'Diep in Congo' luidde: "Le départ des Belges c'est triste pour vous?", en het te verwachten antwoord "Triste, triste, grand triste". Zoals zo vaak wordt hier een 'authentieke Congolees' aan het woord gelaten, de pendant van waar vroeger de echte Vlaming – in de woorden van Boon - voor stond: "met zijn klak in zijn hand". Misschien toch eens luisteren naar Henri Lopès: "Ni mon nom, ni ma couleur n'indiquent mon identité. Et c'est bien ainsi, comme je descends du chimpanzé".

Het zou een opwekkende idee kunnen zijn dat wij eindelijk kunnen besluiten: "On a dépassé le passé". Helaas klopt dit niet helemaal. Vooreerst reageren bepaalde overheidsinstituten of -personen nog steeds kregelig op kritiek, bv. op het koningshuis. Daniël Van Groenwege werd ooit met ontslag bedreigd aan het Koninklijk Atheneum wegens majesteitsschennis in het boek 'Rood rubber'. Toenmalig minister Coens werd hiervoor tot in het parlement geïnterpelleerd. Dat was vroeger, denk je.

Maar in 2010 werd het Afrika-filmfestival de Vlaamse subsidies onthouden toen men er de Lumumba-film van Raoul Peck op het programma zette. Officieel heette de schrapping een gevolg te zijn van falend artistiek beleid, maar het feit dat de weduwe van de Congolese premier uitgenodigd was, was niet vreemd aan de démarche. Toen de film van Peter Bate 'Blanke koning, rood rubber, zwarte dood' verscheen, verzocht buitenlandminister Louis Michel de VRT om deze prent niet te programmeren. Hebben de Saxen-Coburgs zo'n lange tenen of pogen sommigen een wit voetje in Laken te verkrijgen?

Er is ook zelfcensuur. Er was een grote terughoudendheid bij de curator Jean-Luc Vellut van de tentoonstelling 'Het geheugen van Congo' in het Museum voor Midden-Afrika (2005). Deze schaatste rond de ganse problematiek van verzet tegen de kolonisatie en de curator wond zich bijzonder op rond de exacte cijfers van diegenen die onder Leopold II het leven lieten. Hij hekelde de hoge cijfers door wat hij 'borstklopperij' noemde, iets waar Fransen en Britten geen last van hadden.

Hetzelfde geldt de Lumumba-commissie. Enerzijds was het een stap vooruit dát die commissie werd opgericht, anderzijds was het duidelijk dat er op eieren werd gelopen. Het besluit was dat de Belgische autoriteiten die " ... de overbrenging van Lumumba naar Katanga (hebben, RD) gesteund, zonder de mogelijkheid van zijn terdoodbrenging (sic) door gepaste maatregelen uit te sluiten" een morele verantwoordelijkheid dragen.

Dit is van die aard als "het was niet te voorzien wat het lot van de kip was toen ze naar de vossenren werd overgebracht". De verontschuldigen die premier Verhofstadt aanbood in Kigali werden in behoudsgezinde kringen dan weer afgedaan als een goedkope publiciteitsstunt en een doorslag van de geste van Willy Brandt. De sehnsucht naar de periode waar wij verenigd rond het dundoek voor vorst en vaderland de beschaving een weg lieten banen, is nog niet volledig overgewaaid.

Zoals Van Den Abeele in hoger vermeld boek schreef " ... zoals elk gelukkig volk heeft Kongo tegenwoordig geen geschiedenis meer". Dit is des te meer waar naarmate ze uitgeomd wordt. Maar er is meer aan de hand.

4. De golfslag van de publieke opinie

De publieke opinie wordt – totalitaire regimes uitgezonderd – altijd geconfronteerd met meerdere standpunten en met een gevecht tussen oude en vernieuwende inzichten. Er zal daarenboven altijd een *décallage* zijn, én in de tijd én in de diepgang, met wat beter geïnformeerden aandragen omdat je rekening moet houden met een zekere sociologische afstand die niet simpelweg te reduceren valt tot klasse. Het gaat om wat Pierre Bourdieu 'distinction' noemt, een onderscheid dat wortelt in een andersoortig cultureel kapitaal.

Lager opgeleiden hebben vanuit die setting een soort kleurdispositie. Ze vertalen de spontane gevoelens van onlust tegenover het vreemde sneller in afwijzing en vijandschap en ventileren dit ook in radicalere bewoordingen. Het is natuurlijk al te gemakkelijk om diegenen die als gedepreiveerden – in meerdere opzichten – worden bestempeld aan de schandpaal te nagelen, alsof hun beperktere blik hen automatisch richting racisme stuurt. Zoals het volkomen overtrokken is om wat voor elites doorgaat per definitie als wereld- en volksvreemd te zien.

Men mag niet vergeten dat het uitvergroten van de tegenstellingen – die er wel zijn – tussen 'culturo's' en de 'gewone man' deel uitmaken van een politiek populistisch verhaal. Ondanks alle democratiseringsbewegingen inzake onderwijs gaapt er inderdaad nog steeds een afstand tussen hoger opgeleide (mens)wetenschappers en de rest. Wederzijds wantrouwen en onderlinge verwijten – ivoren toren/volksvreemd versus VTM/klootjesvolk – loeren vaak om de hoek, maar hierop kapitaliseren is onderdeel van een beproefde rechtse strategie.

Het is zaak om hier zeker niet mechanistisch in te zijn. Hogere klassen of beter opgeleiden kunnen uiteraard ook racistische reflexen hebben. Alleen is er veel minder sprake van voorbestemdheid aangezien ze over een ruimer palet van voorbeeldmeningen beschikken. Diegenen met minder cultureel kapitaal zijn dus kwetsbaarder. Deze bevolkingsgroepen vertolken daarenboven vaak de (uiteenlopende) meningen van de hogere, meestal een beetje zoals ze de mode van een paar seizoenen geleden dragen.

Hun standpunt inzake kolonisering, dekolonisering en hun kijk op de Congolezen pendelt tussen diverse verhalen waarmee ze in aanraking komen. Zoals Jan Blommaert het formuleert, is het een "gevecht zonder duidelijke regels en zonder echte uitkomst". In een geïdealiseerde samenleving vult elkeen waarden en normen in volgens eigen inzicht, geheel voor zichzelf en volgens optimisten als Proudhon spoort dit omdat iedereen verlicht wordt door rechtvaardigheidsgevoelens.

Dit is de verleiding van het anarchisme, maar tevens de Achillespees ervan. Want het gaat in werkelijkheid slechts zeer gedeeltelijk om een individuele positionering, laat staan om een 'rational choice' op basis van een doortimmerd oordeel en maatschappelijk engagement. Opvattingen worden gevormd door deze groepen die in de samenleving naar hegemonie streven en machtsverhoudingen doordoesemen de maatschappelijk gangbare opvattingen.

Het gehele idee, zo dierbaar aan populistten, dat de gewone man tegen bepaalde deel-elites in, op basis van gezond verstand tot 'waarheidsgetrouwe' denkbeelden komt, gaat simpelweg voorbij aan de problematiek van wat ooit als gezond Volksempfinden omschreven werd. Laten we dit illustreren door een extreem voorbeeld: Adolf Eichmann. Van huize uit (een burgerlijk gezin) en door de socio-culturele omgeving waarin hij opgroeide, ontwikkelde hij een soort spontane maar deftige afwijzing van joden.

Dat maakt hem nog niet tot jodenhater, laat staan -vervolger. Dit is een gevolg van zijn vorming in Linz door de NSDAP en zijn 'scholing' in Passau bij de SS en dus een gevolg van keuze en het uitstippelen van een carrière. Maar het zullen uiteindelijk deze secundaire opvattingen zijn die de bevolking worden opgedrongen als völkisch, alsof het

hun eigen denkbeelden zijn. Doordat politieke ondernemers die völkische opvattingen belichamen, hebben ze meteen de kloof tussen volk en elite gedempt én de volksvreemde elites gestigmatiseerd. In autoritaire regimes gaat het uiteindelijk om het bezetten van het denken, en het begint al met het zich toeëigenen van termen en monopoliseren van hun inhoud.

4.1. De bouwstenen

Communicatie gebeurt in ruime mate via woorden en begrippen. Deze worden verondersteld 'de' realiteit te dekken. Volgens optimisten als Bertrand Rusell is die afspiegeling er inderdaad; volgens de aanhangers van het harmoniemodel móét het zo zijn willen we niet in anarchie vervallen. In 'Trough the looking glass' komt deze schijnbaar zinledige conversatie voor tussen de ei-mens en Alice: "Ik weet niet wat je bedoelt met gloria", zei Alice.

Wiggel-Waggel glimlachte verachtelijk. "Natuurlijk niet – tot ik het je vertel. Ik bedoelde: daar heb je een mooi dodelijk argument!". "Maar, gloria betekent geen 'mooi maar dodelijk argument'", wierp Alice tegen. "Als IK een woord gebruik", zei Wiggel-Waggel, "betekent het gewoon wat IK verkies wat het betekent." "De vraag is of u dat kunt?" zei Alice. "De vraag is", zei Wiggel-Waggel, " ... wie is de baas. Punt uit."

Indien het gaat om de koloniale kijk, dan is de simpele vraag inderdaad deze van Humpty-Dumpty: wie is de baas? De overwonnen onderschrijft de visie van de overheerser, zwijgt of komt met een versie die niet in het canon opgenomen wordt. Laat mij twee voorbeeldjes geven om dit te illustreren. De ordehandhaving was een zaak van de 'Force Publique'.

In tegenstelling tot het Belgisch leger moesten deze zwarte troepen het grondgebied niet verdedigen tegen vreemde mogendheden maar er net voor zorgen dat buitenlandse instanties ongehinderd hun macht konden uitoefenen. In een Belgische context zou men hier de term collaboratie gebruiken. Na 1960 zouden deze troepen (omkaderd door Belgische officieren), zorgen voor de continuïteit van het gezag.

Voor de Belgen waren soldaten van de FP nog steeds 'ordetroepen', alleen hadden de ex-koloniale instanties de macht niet meer op die opvatting op te dringen. (Beeld je even in dat Vlaamse Waffen-SS na 45 zou instaan voor de transitie). Hetzelfde gold voor de naamgeving van steden: de introductie van namen als Stanleyville, Elisabethville, Léopoldville weerspiegelt uiteraard een machtsrelatie.

In 1960 waren er weinig Belgen die dit inzagen en de meerderheid ging er van uit dat die naamgeving zou blijven. (Karel De Gucht, die zich al eens in tricolore stemming bevindt, bestond het op een congres van CEGESOMA , nota bene in aanwezigheid van Congolezen, België te roemen omdat het dank zij onze archieven was dat de grensscheiding tussen Congo en Angola vast ligt).

Het authenticiteitstreven van Mobutu was meer dan normaal te noemen, al deed men er hier te lande een beetje lacherig over, alsof wij het na WO I zouden gepikt hebben dat Brussel als Wilhelmstad bleef voortbestaan om van Adolfs haven maar te zwijgen. Maar natuurlijk was Zaïre dan weer wel niet zo'n gelukkige keuze (11). Het probleem kan zelfs zijn dat eenmaal de woorden ingeburgerd zijn , ze nooit meer verdwijnen.

Mensen worden dan door woorden gesproken omdat ze die 'normaal' vinden. Hottentot bijvoorbeeld: wat lees ik in het Van Dale Handwoordenboek (2de editie 1996): 01: lid van een oud negerras; 02: ruw, onbeschaafd, dom mens. En 'bosjesman' kan het stellen met 'lid van een dwergstam in Z-Afrika'. Zelfs 'meestal pejoratief', zoals bij 'wif', hoefde niet. Maar, al deze afzonderlijke bouwstenen functioneren in een ruimer frame, maken deel uit van een groter zingevend verhaal.

4.2. Context en tijdsgeest

Sommige woorden fungeren als knooppunten omdat ze niet alleen naar zichzelf verwijzen maar verbonden zijn als betekenisgever – en omgekeerd – aan vele andere. Soms zijn er impliciete betekenissen ondergeschoven, en 'ceçi n'est pas une pipe', anders geformuleerd 'ik ben geen racist, maar ...' is eenieder bekend.

Woorden en begrippen functioneren binnen bepaalde contexten en kunnen, indien ze niet langer functioneel zijn, door andere vervangen worden zonder dat het totaal kader een vergelijkbare betekenisverschuiving meekrijgt. Een typisch voorbeeld is wat men taalverbraving noemt. Paul Grice heeft het over 'conversationale implicatuur': een verschuiving waardoor impliciete inhouden de expliciete verbergen of culturele omzwachteling de scherpe kantjes aan het oog onttrekt.

In de loop van de twintigste eeuw werd het bijvoorbeeld steeds minder aanvaardbaar om te gewagen van 'wilden', maar daarmee was de racistische toon niet weg. Zelfs 'inboorling' – alsof niet iedereen ergens een inboorling zou zijn – werd minder acceptabel. Hetzelfde zie je bij de vervanging van nikker/neger door zwarte, door Afrikaan ...waarbij de oorspronkelijke conotatie gefixeerd blijft.

Afro-Amerikanen kunnen binnen een bepaalde context wel de uitdrukking 'nigger' gebruiken en iemand als Pati Smith raakt weg met de term 'Rock N Roll Nigger (12)'. Indien de term 'Europeaan' enkel slaat op geboorteplaats, dan reproduceert de term 'Afrikaan' nog altijd een aantal negatieve denkbeelden. Een beetje zoals wat er aan scheepboeg kleeft – onder water - na een lange zeereis.

Het idee dat je de notie bovengeschiedheid/ondergeschiedheid uitschakelt door een ander woord te gebruiken is een fictie. Dit is het al helemaal wanneer je enkel een woord en niet de maatschappelijke omgeving wil wijzigen. Toen men in Congo het woord 'boy' wilde verbieden, hadden de colons het sarcastisch over 'monsieur le boy'.

Een typisch voorbeeld van taalverschuiving en -verschoning kreeg gestalte in het vocabularium van het paternalisme. Het paternalisme dat vanaf de jaren 50 de officiële leidraad vormde voor het bestuur zag het gezag als dit van een strenge doch rechtvaardige vader over zijn (lastige) kinderen. Theoretisch heette het dat de ontvoogding van de bevolking centraal stond en dat die moest uitmonden in autonomie.

Wat dit precies in hield wist niemand en op een einddatum wou men zich in geen geval vastpinnen. Het was een symbolische promotie van de Congolezen die evenwel geen afbreuk deed aan de reële noch symbolische breuklijnen tussen blank en zwart. Met veel tamtam – excusez le mot – werd de deur op een kier gezet voor de 'évolués', dwz Congolezen op weg naar beschaving die men zekere voorrechten toekende.

Wie zoet was kreeg lekkers, wie stout was de roe. Politieke activisten konden dit aan den lijve ondervinden. En van laksheid in het toekennen van de 'carte de mérite' of 'immatriculation' kon men de administratie niet beschuldigen. In 1960 was nog niet één procent van de Congolezen opgewaardeerd tot mens-in-woording !

Het is daarenboven duidelijk dat men op crisismomenten zonder al te veel problemen terugvalt op de vertrouwde idiomen. Alsof woorden op de loer liggen om opnieuw tot leven te worden gewekt (13). In januari 1959, naar aanleiding van de betogingen in Leopoldville ligt het taalgebruik in de Vlaamse kranten er niet om : 'duistere elementen', 'jeugdige leeglopers', 'ongure elementen', 'oproerkraaiers'... (De Standaard) ; 'jeugdige nietsnutten', 'onregelmatige elementen', 'vechtersbazen', ... (Vooruit); 'plunderaars en andere ongure elementen' (Laatste Nieuws) ...

Het is evident dat men uitdrukkelijk de gebeurtenissen door een Belgische bril bekijkt, meer bepaald deze van de blanken ter plaatse. En bij de lezers te lande groeit op die manier een consensus, die een doorslag is van deze geformuleerd op een spandoek dat kolonisten in Leopoldville meedragen: 'Livrés aux sauvages par les incapables'.

De welwillende beleefdheid is weg ten voordele van het verbannen 'wilde' of 'primitieve'. De tijd van 'zonen van één vaderland' is even in de vergeethoek geraakt. Tijdens de rebellie in de jaren zestig merk je hetzelfde fenomeen. In 'Het Laatste Nieuws' heeft men het over 'plunderende menselijke sprinkhanen' (een voorloper van de kakkerlakken - inyenzi).

Manu Ruys is andermaal in topvorm door de Mulelisten af te schilderen als 'barbaren', maar ook door van leer te trekken tegen diegenen die : "... de Bantoe beschouwen als iemand zoals zichzelf, als een Belg met een zwarte huidskleur ". Dit geldt in de eerste plaats voor de Vlaamse 'linkse slippendragers'. Een beetje zoals diegenen die achter een bepaalde vorm van multiculturaliteit staan verantwoordelijk zijn voor rellen in Kuregem.

Elk verhaal is een georganiseerd systeem van opvattingen, dat evenwel nooit af, nooit honderd procent coherent en nimmer volkomen vast ligt. Zelfs de opvatting als zou er een noodzakelijke evolutie - zeker op korte termijn - aanwezig zijn is niet vol te houden. Het volstaat om te refereren naar fascisme om vast te stellen hoe terugval onder bepaalde omstandigheden mogelijk is, hoe denkbeelden waarvan men aannam dat ze volkomen gemarginaliseerd waren opnieuw tot leven worden gewekt in een nieuw uniform.

In de nasleep van de jaren zestig en het anti-imperialisme dat prominent als ideologische stroom aanwezig was, leek het erop dat de oude vormen en gedachten met betrekking tot de Congolezen zouden verdwijnen. Dat er een kans was om onze gedeelde geschiedenis te dekoloniseren en in de toekomst te leren leven met verschillende opvattingen.

Het feest was vroeger voorbij dan iemand voorzien had : het ultraliberalisme gepersonaliseerd in Thatcher-Reagan raasde als een tsunami over de markt, de wereld

en de ideologie (waar het zichzelf buiten plaatste). Links kon daar nooit een wervend antwoord op vinden en vergenoegde zich ermee een vinger in de dijk te steken door naar het imaginaire centrum op te schuiven.

Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de relatie postmodernisme versus neoliberalisme, maar één zaak wil ik toch aanstippen. Je kan uitgaand van Derrida's deconstructie en van het verwerpen van oppositie komen tot de gelijkwaardigheid van opvattingen en attitudes.

Indien alles -zoals sommige interpretatoren van Derrida voorhouden - 'in the eye of the beholder is', dan wordt het gevaar van vergrijzing groot. Dan verkleinen niet alleen de verschillen in motieven, attitudes en acties tussen verschillende partijen, maar worden die buiten het morele oordeel geplaatst. Dan is het onderscheid tussen dader en slachtoffer gradueel tot wisselend.

Wellicht waren er slechte kanten aan de kolonisatie, maar even zo goed waren er positieve. Op zich klopt dit, maar impliciet wordt er een opvatting ondergeschoven dat het allemaal nog wel mee viel. De kolonisator was wreed, maar door de onafhankelijkheidsstrijders werden ook misdaden gepleegd. Juist, maar moet je ze daardoor op een zelfde voet plaatsen?

Voor een groot deel – al wordt het niet vermeld – komt het neer op een vergoelijken van de kolonisering en een 'wir haben es nicht gewusst' voor wat de Belgen aangaat. Daarmee is de problematiek van latent en open racisme buiten de gezichtskring en dus buiten de discussie geduwd.

Een tweede tendens is deze van het collectief vergeten. Mijn tenen krullen wanneer 'de jeugd van tegenwoordig' niet meer weet wie Lumumba was. Uiteraard besef ik terdege dat elke generatie vindt dat de geschiedenis die zij beleefde ook dé geschiedenis was. Maar, er is meer aan de hand: actief vergeten ligt niet zo ver af van het creëren van blinde vlekken, van het weggijken van datgene wat mogelijks een duistere smet achterlaat op de te construeren identiteit.

Wie de eindtermen van het middelbaar onderwijs er eens op na slaat zal merken dat voor wat geschiedenisonderwijs aangaat er niet op gewezen wordt dat de koloniale periode aandacht moet krijgen. Dit wordt overgelaten aan de school en de leerkracht.

Nu weet ik wel dat het tijdperk dat men om 9u45 overal aan pagina 25 van dat ene van 'imprimatur' geschiedenisboek toe was (gelukkig) achter ons ligt. Maar in de praktijk kan je alleen maar vrezen dat, zonder enig richtsnoer, het leenroerig stelsel ten overvloede aan bod komt ten nadele van meer controversiële hedendaagse thema's. Dan zullen de volgende generaties het inderdaad niet weten en kan je dit aan het toeval toeschrijven?

In 'Het volk bestaat niet' schrijft Dick Pels over Nederland: "Zelfs dit gastvrije, kosmopolitische en democratische landje bleek uiteindelijk vatbaar voor een rechtshistorische, xenofobe beweging die de onvrede met de economische en culturele globalisering wist te vertalen in een scherpe uitdaging van het politieke establishment". Een antidotum vinden voor het rechts-populisme is natuurlijk verre van

eenvoudig en al helemaal onmogelijk wanneer je geen tijdsperspectief wil in aanmerking nemen.

Dit wil zeggen dat men er enerzijds vanuit gaat dat de bui wel overgaat, dat de mensen tot bezinning zullen komen, omdat ze na verloop van tijd de buik vol zullen hebben van borreltafelpraatjes. En anderzijds, weigeren te onderkennen dat die onderstroom, weliswaar niet als gesystematiseerd politiek wervingsverhaal, maar in een latente en versplinterde vorm altijd aanwezig gebleven is.

Alleen is het nu zo dat met de nieuwe wind deze opvattingen naar boven komen en dit op twee manieren die met elkaar verbonden zijn. Eén is er de politieke boodschap die varieert van neo-fascistisch tot gepolijst rechts. Twee zijn er de uitingen van wat men in Nederland als ‘verhuftering’ omschrijft: de luidruchtige gelijkhebberij als kardinale deugd en mensenrecht.

Het volstaat om zo rond middernacht nog op café te hangen om al weer door een Congospecialist aangeklampt te worden. Kroegentijgers hanteren zelden een taal en stijl vergelijkbaar met die van de ‘teatime conversation’ en alle omgangsvormen zijn aan context onderhevig. Maar wie gehoopt had dat rechtaan-rechtuit racisme voor goed verdwenen was moet die visie bijstellen.

Nu parler-vrai de vlag is waaronder de mondige burger op marcheert, rukt tevens de hufterigheid op als uiting van openhartige eerlijkheid. Na decennia onderdrukking door de ‘linkse kerk’ mogen Jan Modaal en Miet Vergiet weer openlijk hun eigenheid demonstreren: ‘free at last!’.

Roemer Visscher achterna: “Schaemt u dan van uwe botticheyd niet”. Je zal de leiding van rechts populisme zelden op dit soort taal op publieke fora betrappen die ze als laag-bij-de-gronds afwijzen. Maar krachtadig optreden tegen de eigen basis die deze droesem hanteert is te hoog gegrepen. Slordig verzuim is het minste wat je hier kan van zeggen.

5. Besluit

‘Auf dem Weg zur Vaterlosen Gesellschaft’ is de titel van een boek van Alexander Mitscherlich, waarin hij het oplossen van vaderlijk gezag beschrijft en dit doet vanuit een tweeledig perspectief. Enerzijds is het een uiting van emancipatie dat dwingende gezagsuitoefening terzijde werd geschoven. Maar anderzijds, indien elk moreel ijkpunt verdwijnt loert een gevaar om de hoek dat ooit omschreven werd als “wanneer god dood is, is alles toegelaten”.

Zo dramatisch hoeft het natuurlijk allemaal niet te lopen, maar uit het gevoel van verweesd te zijn kan wel een overcompensatie van het grote gelijk groeien. De ‘fuck-you-all’-vinger van niemand doet mij iets en iedereen moet mij respecteren in mijn eigenheid. En wanneer ik racistische uitspraken peroreer wil ik daar niet op aangekeken worden: ik heb immers recht op die mening (14)! Het verhaal rond de dekolonisering van onze kijk op de Congolezen is dus niét af, laat staan, madame Nero, dat het tijd is voor de wafelenbak.

Tenslotte wil ik er op wijzen dat het bovenstaande geen apologie is van de ‘goede

Congolees', noch een verontschuldiging, noch een oproep om in Matonge een rouwkrans te gaan neerleggen. De Congolezen zijn mondig genoeg om hun stem zelf te laten horen en hebben geen nood aan een betuttelende Vlaamse megafoon. Het is – eigen volk eerst – een uitnodiging aan mijn medelandgenoten om inderdaad voor het slapen gaan nog even in 't eigen hert te kijken. Het gaat simpelweg om twee zaken die nauw met elkaar in verband staan.

Indien we in het reine willen komen met een andere invulling van de Vlaamse identiteit, dan moeten we die deels zoeken in het reële verleden. Dan kunnen we bepaalde zaken niet op de rommelzolder pogen aan het gezicht te onttrekken. Ten tweede verlost het ons van de 'verbazing' dat het rechts populisme nu de wind in de zeilen heeft. Het is nooit afwezig geweest en links heeft die heropbloei weinig in de weg gelegd.

Met sommige krachten (bijvoorbeeld het Vlaams Belang) is een politiek compromis onmogelijk, omdat ze dit zelf met stelligheid afwijzen. Met andere zal er moeizaam naar een vorm van pacificatie moeten worden gezocht: het blijven politieke tegenstanders, maar daarom nog geen eenduidige vijanden. Een ander volk kiezen is in deze geen optie, wegvluchten in theoretisch kosmopolitisme evenmin. Misschien moeten we wel te rade gaan bij Minne – Elschots 'tedere woestaard' -, maar dan met een kleine variatie.

Een groet, een grijs, een lach

(Niet ?) buigen voor 't gezag

En tussen de tanden

Verdi fluiten en Bach

Deze tekst is een langere versie van een toespraak rond 'Dekolonisering van de geschiedenis: casus België' in de VOORUIT te Gent op 29 oktober 2012. Het was de opwarmer voor een uiteenzetting van Tariq Ali.

VOETNOTEN

(1) Vreemd genoeg, net omdat ze gemarginaliseerd zijn vertonen de kinderen vaak dezelfde reflexen, een beetje in de zin zoals veel van onze jongens aan het Oostfront hun opvattingen doorgaven aan hun Siegfrieds en Veerles.

(2) Toch waren er nuances. Zo wilden de Duitsers geen Afrikanen inzetten aan het Europees front. Blijkbaar was de oorlog voorbehouden voor beschaafde volkeren en wilde men voorkomen dat de soldaten door 'Schwarze Schmach' bezoedeld werden.

(3) Ten andere, toen het Vichyregime in Algerije werd geïnstalleerd werd het Crémieuxdecreet (dat automatisch het Franse staatsburgerschap verleende aan joden in Algerije afgeschaft). Na de landing van de geallieerden werd het niet opnieuw ingesteld.

(4) De armoede in Vlaanderen dreef velen naar Canada en de VS, maar ze werden niet aangemoedigd naar de kolonie te migreren. In 1939 waren er amper 18.000 Belgen in Congo.

(5) Wanneer Minister Buisseret het monopolie van het christelijk onderwijs wil doorbreken, wordt dezelfde angst dat de 'zwarten de blanken beloeren' naar voor geschoven.

(6) Het onderscheid tussen schone heer en mooie knaap is anders duidelijk.

(7) De film over de reis werd een beetje aangepast: SABENA wou wel wat 'negerbloot', maar de omgeving van de vorst vond dat dit geen pas gaf.

(8) De verplichte teelten werden door de zwarten 'les champs-je-m'en-fou' genoemd. Maar Gide bleef, ten andere zoals Vander Velde – de patron van de BWP - geloven in een humanistisch kolonialisme.

(9) Van Aken heeft in het algemeen geen blijmoedige opvatting inzake de menselijke aard.

(10) Ook Walt Disney was besmet; hij was lid van de 'Bund', een organisatie van uitgeweken Duitsers met Nazi-sympathieën die legaal bleef tot het uitbreken van de oorlog.

(11) Dat de Zaïrese president zijn voornaam Joseph-Désiré afzwoer is begrijpelijk. Tenslotte, had ook Cassius Clay zijn slavennaam niet ingeruild voor Mohammed Ali? Om meteen te opteren voor Mobutu Sese Seke kuka Ngbendu wa za Banga is één van de potsierlijke kantjes van een dictator. Zaïre is een verfranste vorm van het Portugese Zaire, dat op zijn buurt afgeleid is van het Kikongo-woord 'grote rivier'.

(12) Het grappige is dat er zoveel lagen aan het woord 'zwart' verbonden zijn. Oorspronkelijk was Zwarte Piet helemaal geen Afrikaan, maar verwees Zwarte Pieter naar de duivel. Pas later werd hij een Moorse bediende. In Congo werd zwarte piet niet door een zwarte gespeeld, maar door een zwart gemaakte blanke. De acties in Nederland 'Zwarte Piet is racisme' verdienen dus een voetnoot.

(13) Ik denk dat iedereen er zich al op betrappt heeft dat er 'ontoelaatbare' gedachten opborrelen; hier geldt de oude (?) gedachte: "... en leidt ons niet in bekoring, maar verlos ons van het kwade".

(14) Vandaar dat ik vind dat verwijzingen naar de jaren dertig weinig zoden aan de dijk zetten. Er is natuurlijk die ondertoon van schrik/afwijzing van de 'anderen', die nooit volledig verdwenen is en, naar ik vrees, zal blijven bestaan. De globalisering en vooral de wijze waarop dit gebeurt hebben aan de 'nieuwe' rechtse afwijzingsgedachte evenwel

een andere inhoud verleend. En je kan al helemaal niet aanvoeren dat de klassieke autoriteitsinstituten niet meer bestonden.

LITERATUURLIJST

Bernatzik, H. (1939): Die Grosse Völkerkunde; Sitten, Gebräuchen und Wesen fremden Völker; Leipzig; Bibliografisches Institut; 3 dln.

(1950): In het rijk van de Bidjogo; Amsterdam; Uitgeversmaatschappij Holland.

Vervust, P. (2004): Koloniale etnologie en racisme in het Derde Rijk; Onuitgegeven Masterproef; Gent; UGent.

Van Gens, P.M. (2003): Nazificatie van de academische gemeenschap in Duitsland, 1933-1940; Doctoraatsverhandeling; Leiden; Universiteit Leiden.

Balibar, E. & Wallerstein, E. (1991): Race, nation, class: ambiguous identities; London: Verso.

Haerens, T. (2008): Blanken en zwarten in de wilde Kongo. De beeldvorming in koloniale reisverhalen; Congo 1932-1953; Masterproef; UGent; Gent .

Vints, L. (1956): Kongo made in Belgium. Beeld van een kolonie in film en propaganda; Leuven; Kritak .

Smith, A. M. (1998): Laclau and Mouffe. The radical democratic imaginary; London; Routledge.

Couttenier, M. (2005): Congo tentoongesteld. Een geschiedenis van de Belgische antropologie in het museum van Tervuren; Leuven; Acco .

Michiels, A. & Laude, M. (1936): Onze kolonie: aardrijkskundig en geschiedkundig overzicht; Antwerpen; Omega.

Viaene, V. , Van Reybrouck, D & Ceuppens, B.(Eds.) (2009): Congo in België. Koloniale cultuur en de metropool; Leuven; Universitaire Pers.

Memmi, A. (1973): l'Homme dominé; Paris; Payot.

(1973): Portrait du colonisé; Paris; Payot.

Van Hee, H. & Castryck, G. : Belgische historiografie en verbeelding over het koloniaal

verleden; Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis ; 32;nr 3-4; pp. 305-320 ; 2002.

Etambala, Z.A. (2008) : De teloorgang van een modelkolonie : Belgisch Congo (1958-1960); Leuven ; Acco.

Blommaert, J. Ex shit Congo: het no man's land van de Congolese verbeelding; Andere Sinema; pp. 34-43 (2001).

Ceuppens, B. (2003): Congo made in Flanders ? Koloniale Vlaamse visies op 'blank en 'zwart' in Belgisch Congo ; Gent; Academia Press.

Congo in de literatuur : Armada: nr 59 ; juni 2010 .De Baets, AD

De Baets, A. (1986): Beeldvorming over niet-Westerse culturen. De invloed van het geschiedenisboek op de publieke opinie in Vlaanderen (1945-1984); doctoraatsverhandeling; UGent; Gent.

Gedaanteverwisseling voor een heldengedicht. Kongo in de geschiedenisboeken. In : Jacquemin, J.P. (Ed.)(1991): Racisme, donker continent, clichés, stereotypes en fantasiebeelden over zwarten in het Koninkrijk België; Brussel; NCOS; pp. 45-56.

Nederveen-Pierse, J. (1990): Beelden van Afrika en zwarten in de Westerse populaire cultuur; Amsterdam; Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Doom, R, (2012): Omzien in verwarring. Een essay over democratie en het Globale Zuiden; Gent. Academia Press.

(2010) : Spiegelpaleizen. Wat 'zij' denken over ons; Brussel; ASP.

Said, E. (2005): Oriëntalisme; Amsterdam; Mits&Schilt.